

بررسی جایگاه سرمایه اجتماعی در دانشگاه اسلامی از منظر قرآن کریم

نرگس شکرپیگی¹

سهراب مروتی²

یارمحمد قاسمی³

چکیده

هدف: این پژوهش با هدف شناخت جایگاه سرمایه اجتماعی در دانشگاه اسلامی از منظر قرآن کریم انجام شد. **روش:** در تدوین مقاله از روش ترکیبی بهره گرفته شده است؛ بدین معنی که با استفاده از روش تحلیل ثانویه، داده‌های موجود در خصوص مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در میان دانشجویان بررسی شد. همچنین با استفاده از شیوه اسنادی به شناسایی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در قرآن مبادرت شده است. در نهایت با استفاده از مدل مقایسه‌ای، به تبیین جایگاه و چگونگی ارتباط مؤلفه‌های موجود سرمایه اجتماعی در دانشگاه با تعالیم گرانقدر قرآن کریم پرداخته شده است. **یافته‌ها:** بنابر بررسی‌های صورت گرفته، چهار حیطه: اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، همبستگی اجتماعی و مدارای اجتماعی، مهم‌ترین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در میان دانشجویان است. **نتیجه‌گیری:** با تحلیل نتایج مقالات نگارش یافته در این خصوص و مقابله آنان با مؤلفه‌های قرآنی سرمایه اجتماعی، این گونه می‌نماید که دانشگاهها چنان که باید، نتوانسته‌اند به تقویت و گسترش سرمایه اجتماعی مبادرت کنند.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، همبستگی اجتماعی، مدارای اجتماعی، دانشگاه اسلامی.

♦ دریافت مقاله: 95/01/20 : تصویب نهایی: 95/10/13

1. دانشجوی دکتری علوم قرآن حدیث، دانشگاه ایلام، دانشکده الهیات و معارف اسلامی.
2. دکتری علوم قرآن و حدیث، استاد گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه ایلام (نویسنده مسئول) / نشانی: دانشگاه ایلام دانشکده الهیات و معارف اسلامی گروه علوم قرآن و حدیث / نمابر 08432240204 / Email: sohrab_morovati@yahoo.com
3. دکتری جامعه‌شناسی، دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه ایلام.

الف) مقدمه

دانشگاهها یکی از کانونهای اصلی ایجاد و توسعه سرمایه اجتماعی در عصر حاضر محسوب می‌شوند؛ زیرا بیشترین برنامه‌های توسعه اقتصادی، سیاسی، اجتماعی هر کشوری منوط به توسعه آموزش عالی و کارایی بالای این بخش است (اندیشمند، 1388: 30). از سوی دیگر، جوامع نوین انباشته از مسائل و مشکلات پیچیده‌ای است که دانشگاهها می‌توانند در رفع و پیشگیری آن به میزان قابل ملاحظه‌ای کمک کنند. از این جهت، مسئولیت دانشگاهها در رفع مشکلات اجتماعی بسیار خطیر است. به همین دلیل، انتظار جامعه از دانشگاهها و قشر دانشگاهی تغییر کرده و در کنار رسالت قبلی - انتقال آگاهی و دانش - فعالیت و تأثیرگذاری در زمینه امور فرهنگی و اجتماعی پررنگ‌تر شده است (احمدی و احدی، 1393: 28). بنابر این، ارتقای سطح سرمایه اجتماعی در این نهاد ارزشمند، نقش مهمی در مدیریت منابع انسانی دارد؛ زیرا در غیاب سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست می‌دهند و بدون سرمایه اجتماعی، پیمودن راه توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی، ناهموار و دشوار می‌شود (باتنام، 1380: 79). با توجه به این نکات، می‌توان نتیجه گرفت که دانشجویان، مهم‌ترین سرمایه‌های انسانی و آینده‌سازان کشورند.

در نگاه بورديو، سرمایه اجتماعی جمع تمامی پتانسیل‌های بالفعل و بالقوه یک جامعه است که در اثر مشارکت و روابط با دوام در گروهها و شبکه‌ها به وجود می‌آید (بورديو، 1381: 94؛ فید، 1385: 23). از نظر کلمن، سرمایه اجتماعی توسط سازمانها تولید می‌شود و به وسیله افرادی که در گروهها و شبکه‌های اجتماعی پیوند و با یکدیگر ارتباط دارند، تقویت می‌شود (کلمن، 1377: 473). اما بر اساس دیدگاه پاتنام، سرمایه اجتماعی پدیده‌ای فرهنگی است که اهمیت افراد نسبت به امور اجتماعی خویش را نشان می‌دهد. لذا این سرمایه، بیانگر مجموعه هنجارهای مورد توافق جمع، شبکه‌های رسمی و غیر رسمی ارتباطات و میزان اعتماد نهادی آنان نسبت به سازمانهاست (شارع‌پور، 1383: 73). بنابر این، بر اساس این دیدگاهها، سرمایه اجتماعی امری فردی است که ثمرات آن، همگان را در بر می‌گیرد و به جامعه نفوذ خواهد کرد.

سرمایه اجتماعی، ناظر بر روابط بین افراد است؛ به همین دلیل، در تعامل با دوستان در خانه و مدرسه و دانشگاه و رفتار با همکاران و آشنایان در محل کار و تحصیل و در رفتار با مردم در جامعه جریان دارد (حیدر و همکاران، 1383: 67). لذا دانشجویان به عنوان بخش عظیمی از پتانسیل و نیروی جوان جامعه می‌توانند تأثیر بسزایی بر تقویت سرمایه اجتماعی درون گروهی و برون گروهی و اجتماعی داشته باشند.

از سوی دیگر، دین یکی از منابع سرمایه اجتماعی تلقی می‌شود؛ چنان‌که فوکویاما در زمینه نظریه سرمایه اجتماعی معتقد است دین با ترویج ارزشهای اخلاقی، مانند صداقت، اعتماد و مشارکت اجتماعی، موجب سرمایه اجتماعی بالایی برای اعضای خود می‌شود. لذا گسترش ارزشهای اخلاقی در جامعه دینداران حائز اهمیت است (فوکویاما، 1379: 121). بنابر این، دانشگاهها به عنوان بخشی از جامعه اسلامی باید ارزشهای اخلاقی را درونی کرده و دانشجویان در راستای پاسداشت آنها گام بردارند.

بررسی جایگاه سرمایه اجتماعی در دانشگاه اسلامی ♦ 81

قرآن، رسیدن انسان به پیشرفت مادی و تعالی معنوی را جز در بطن اجتماع میسر نمی‌داند. بر اساس تعالیم اسلامی، توجه به سرنوشت عموم افراد و تشکیل گروههایی برای گسترش کارهای خیر: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (آل عمران: 104) و خیرخواهی و احسان بدون چشمداشت، محبوب خداوند شدن را به دنبال دارد (بقره: 195)؛ لذا توجه به تعالیم دینی، راهی کاربردی برای اسلامی‌سازی اجتماع و گروههایی مانند دانشگاهها خواهد بود.

تحقیقات متعددی در خصوص سرمایه اجتماعی در حیطه‌های گوناگون اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، سلامت و... صورت گرفته است. در حوزه مطالعات دانشگاهی و بررسی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در محیط دانشگاه نیز مقالات گوناگونی به رشته تحریر درآمده است؛ اما در هیچ کدام از این آثار، به جایگاه سرمایه اجتماعی در فضای دانشگاهها بر اساس موازین قرآنی - اسلامی اشاره نشده است. لذا این پژوهش به دنبال پاسخ به این سؤال اساسی است که کدام مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی بیشتر بر دانشگاههای کشور تأثیرگذار بوده و ارتباط مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی با مضامین قرآنی چگونه مشخص می‌شود؟

ب) پیشینه تحقیق

در زمینه این مسئله پژوهشی، تحقیقات متعددی انجام گرفته که از جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

ترک زاده در پژوهش خود به بررسی رابطه میان ساختار سازمانی دانشگاه و سرمایه اجتماعی با رضایت تحصیلی دانشجویان دانشگاه شیراز پرداخت. وی در مطالعه خود به این نتیجه رسید که سرمایه اجتماعی از مهم‌ترین عناصر دوام گروهها، به ویژه سیستم‌های آموزشی است. (ترک زاده و محرم، 1393: 190)

شیانی در تحلیلی بر کم و کیف سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران، می‌گوید: سنجش میزان سرمایه اجتماعی می‌تواند به تصمیم‌گیری‌های کلان کمک کند. تحقیق وی نشان می‌دهد میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان نسبتاً پایین است. پایین‌ترین حد مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، مربوط به مشارکت اجتماعی رسمی و بیشترین، میزان اعتماد دانشجویان به خانواده‌ها و دوستانشان است. (شیانی و انصاری، 1393: 326-321)

دهقانی در پژوهش خود به تحلیل تأثیر سرمایه اجتماعی در احساس امنیت اجتماعی دانشجویان پرداخت. یافته‌های وی نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی در دانشجویان، در حد متوسط رو به پایین قرار دارد و ارتباط معناداری بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی با احساس امنیت وجود دارد. (دهقانی و همکاران، 1392: 21)

مرشدی به مقایسه سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران و اعضای کانونهای فرهنگی و هنری دانشگاههای شهر تهران پرداخت. وی در این زمینه بیان می‌کند که سرمایه اجتماعی اعضای کانونها بیشتر از سایرین است و سرمایه اجتماعی تأثیر مثبتی بر رفتارهای مدنی دارد. (مرشدی و شیر، 1387: 223-220)

اندیشمند در زمینه شناسایی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در دانشگاهها، مؤلفه‌هایی مانند: هویت سازمانی، همکاری، تسهیم دانش، اعتماد و همبستگی، مدیریت مشارکتی و آگاهی را مهم‌ترین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی معرفی کرده است. از نظر وی، مهم‌ترین مؤلفه‌ها، اعتماد اجتماعی و مشارکت است. (اندیشمند، 1388: 30-32)

در پژوهش وحید و همکاران (1383) با عنوان «رابطه سرمایه اجتماعی با هویت اجتماعی دانشجویان؛ مطالعه موردی یازده دانشگاه دولتی شهر تهران»، نگارنده معتقد است در تحقق سرمایه اجتماعی، شاخصهایی مانند احساس تعهد، تعلق، اعتماد و ارتباطات اجتماعی تأثیر بسزایی دارند. وی معتقد است میزان برخورداری دانشجویان از این سرمایه در سطح رضایت‌بخشی قرار ندارد. (وحید و همکاران، 1383: 87-85)

دقمان و غفاری (1384) در مقاله «تبیین مشارکت اجتماعی - فرهنگی دانشجویان دانشگاههای علوم پزشکی شهر تهران»، نتیجه گرفته‌اند که عوامل کلان و اجتماعی خارج از دانشگاه، نقش بسزایی در میزان مشارکت اجتماعی فرهنگی دانشجویان دارند.

پناهی (1383) در پژوهش خود در زمینه اثر ویژگی‌های فردی بر مشارکت اجتماعی، معتقد است در جوامع امروزی، مسئله مشارکت اجتماعی بیش از گذشته اهمیت دارد و مراکز دانشگاهی نقش عمده‌ای در نهادینه شدن فرهنگ مشارکت جوانان دارند (پناهی، 1383: 103-100). همچنین زارع شاه‌آبادی در پژوهش خود در خصوص رابطه اعتماد اجتماعی با مشارکت اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه یزد، به این موضوع مهم اشاره کرده است که نهادهای دانشجویی نقش مهمی در شکل‌گیری مشارکت و اعتماد اجتماعی دانشجویان دارند. (زارع شاه‌آبادی و نوربان، 1391: 66-64)

نعمت‌اللهی در بررسی عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه افسری امام علی (ع)، می‌گوید: برای سنجش این موضوع در دانشگاهها، سه بُعد مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی و انسجام متصور است و ارزشهایی مانند صداقت، حفظ تفاهم، دوستی و همدردی، اتحاد و همبستگی و... اعتماد را در شبکه‌های ارتباطی تقویت می‌کند. (نعمت‌اللهی و همکاران، 1392: 197-195)

گلایی، تأثیر مشارکت اجتماعی بر مدارای اجتماعی را در بین دانشجویان بررسی کرده است. از نظر وی، دانشجویان در بُعد ذهنی در خصوص مسئله مشارکت اجتماعی در حد نسبتاً بالایی قرار دارند؛ ولی در بُعد عینی مشارکت، حد نسبتاً پایینی دارند. (گلایی، 1392: 82-80)

اگر چه در موضوعات سرمایه اجتماعی، مطالعات متعدد و مجزایی با عناوین مختلف به صورت کمی و پیمایشی انجام گرفته، اما در هیچ یک از آنها جایگاه سرمایه اجتماعی در دانشگاهها با رویکرد مفاهیم قرآنی تحلیل نشده است.

ج) چارچوب مفهومی

دیدگاه‌های گوناگونی در زمینه سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های مؤثر بر آن وجود دارد؛ اما این مقاله درصدد بیان ارتباط مؤلفه‌های مؤثر سرمایه اجتماعی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی است. لذا مهم‌ترین نظرات محققان و جامعه‌شناسان در این زمینه که به بحث مقاله حاضر ارتباط دارند را می‌توان این‌گونه طرح کرد که جیمز کلمن در تشریح نظریه خود، به بیان احوال مدرسه‌ها در آمریکا پرداخته و به این نتیجه رسیده است که سرمایه اجتماعی و سرمایه انسانی معمولاً مکمل یکدیگرند (فیلد، 19:1385). با توجه به نظریه‌های گوناگون در زمینه سرمایه اجتماعی، نشان می‌دهد که مؤلفه‌های اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و انسجام اجتماعی، عامل تقویت‌کننده سرمایه اجتماعی اند. (ازکیا و غفاری، 278:1380)

از نظر ولکاک و ناریان، سرمایه اجتماعی شامل شش بُعد: گروهها و شبکه‌ها، اعتماد و انسجام، عمل جمعی و همکاری، اطلاعات و ارتباطات، همبستگی اجتماعی، توانمندسازی و عمل سیاسی است (ولکاک و ناریان، 121:1389). ترک‌زاده و محترم، 180:1393). سرمایه اجتماعی، موضوعاتی اعم از شدت و کیفیت روابط و تعاملات بین افراد و گروهها، احساس تعهد و اعتماد دوجانبه نسبت به هنجارها و ارزشهای مشترک را شامل شده و به عنوان یک حس تعلق و همبستگی، پایه مهم پیوستگی اجتماعی در نظر گرفته می‌شود. (بهزاد، 44:1381)

سرمایه اجتماعی در دو بُعد عینی و ذهنی متصور است. مقصود از سرمایه اجتماعی در بُعد عینی، سرمایه اجتماعی مبتنی بر ساختار شبکه‌ای و ارتباطات بین فردی، گروهی و شبکه‌های ارتباطی است (توسلی و همکاران، 1393:132). بُعد عینی سرمایه اجتماعی در مؤلفه مشارکت اجتماعی نمود بیشتری پیدا کرده و بُعد ذهنی این سرمایه در مؤلفه‌هایی مانند اعتماد اجتماعی، همبستگی اجتماعی و مدارای اجتماعی قابل توجه است.

مشارکت اجتماعی: نوعی کنش هدفمند در فرایند ارتباطی بین کنشگران در محیط اجتماعی است که کنشگر را به سمت اهداف معین و از پیش تعیین شده هدایت می‌کند. این فرایند به صورت آگاهانه، داوطلبانه و همراه با اشتراک در استفاده از منابع اجتماعی شکل می‌گیرد. (رضادوست و عابدزاده، 228:1387)

همچنین بر اساس نظر دورکیم، هنگامی که شهروندان نسبت به محیط اجتماعی خود احساس تعلق کنند، مشارکت اجتماعی افزایش می‌یابد (علوی‌نبار، 18:1379). از نظر توسلی، بحث مشارکت با آسیبها و انحرافات اجتماعی ارتباط مستقیمی دارد و مشارکت از عوامل اصلی نوسازی جامعه تلقی می‌شود (توسلی، 13:1383). بنابر این، مشارکت اجتماعی به معنای شرکت فعال و سازمان‌یافته افراد و گروههای اجتماعی در امور سیاسی، فرهنگی و اقتصادی است که تأثیر مستقیمی بر میزان سرمایه اجتماعی دارد.

اعتماد اجتماعی: بر اساس دیدگاه اولیا و اسپین‌وال (1996)، کیفیت آموزشی در آموزش عالی شامل شش بُعد اساسی است که مهم‌ترین آنها بُعد اعتماد است (نهدی و همکاران، 78:1385). پاتنام معتقد است بین اعتماد و همکاری متقابل، همبستگی مثبت وجود دارد. اعتماد، عنصر غیر اختیاری و ناآگاهانه نیست، بلکه مستلزم پیش‌بینی رفتار افراد

است. این پیش‌بینی در گروه‌های کوچک، بر اعتماد صمیمانه و در جوامع بزرگ‌تر، بر اعتماد غیر شخصی و غیر مستقیم استوار است. (پاتام، 1380: 249)

از سوی دیگر، اعتماد اجتماعی به عنوان مؤلفه بسیار مهم سرمایه اجتماعی معرفی شده است. در واقع؛ سرمایه اجتماعی به وسیله اعتماد شناخته می‌شود و رابطه دوجانبه‌ای با آن دارد؛ از یک سو، اعتماد اجتماعی سرمایه اجتماعی را به وجود می‌آورد و از سوی دیگر، اگر در جامعه‌ای سرمایه اجتماعی به اندازه کافی وجود داشته باشد، اعتماد میان افراد جامعه تقویت می‌شود (صفری، 1391: 32). مقصود از اعتماد، حسن ظن فرد نسبت به افراد جامعه است. در بینش جامعه‌شناختی، بیشتر روی اعتماد در روابط بین شخصی و اعتماد به نظامها و کنش سازمانها و ساختارها بحث می‌شود. (پاتام، 1380: 118)

هر اندازه میزان اعتماد میان افراد و گروهها بیشتر باشد، به همان میزان روابط اجتماعی از شدت، تنوع، ثبات و پایداری بیشتری برخوردار است. در حقیقت؛ اعتماد از روابط دوستانه و مبتنی بر تعاون و مشارکت حاصل می‌شود (نعمت‌اللهی و همکاران، 1392: 180). از نظر فوکویاما، موفقیت گروهها و سازمانهای بزرگ به همکاری طرفین بستگی دارد. از نظر وی، همکاری نتیجه و پیامد اعتماد است. این اعتماد و سرمایه اجتماعی زمانی شکل می‌گیرد که افراد ارزشها و هنجارها را در سایه مشارکت همگانی عملی کرده باشند. (فوکویاما، 1379: 49)

همبستگی و مدارای اجتماعی: جامعه، مجموعه‌ای از افراد با سطوح گوناگون و علائق، گرایشها و تفکرات متفاوت است که برای رسیدن به اهداف خود باید با یکدیگر تعاملی سازنده و سالم داشته باشند؛ لذا در عین وجود اختلاف که لازمه جامعه است، باید به دنبال اشتراکات، مدارای اجتماعی، حفظ وفاق و اتحاد باشند. انسجام اجتماعی که در قالب ارتباطات اجتماعی تبلور و ظهور می‌یابد، یکی از ابعاد مهم سرمایه اجتماعی است؛ زیرا افراد از طریق ایجاد شبکه‌های ارتباطی با یکدیگر، به راحتی بسیاری از کارهایی را انجام می‌دهند که به تنهایی قدرت انجام آنها را ندارند یا به دشواری انجام می‌دهند (فید، 1385: 297-296). بر اساس تحقیقات انجام شده در دانشگاه؛ قوی‌ترین بُعد سرمایه اجتماعی، بُعد انسجام اجتماعی است (نعمت‌اللهی و همکاران، 1392: 190). این بُعد، بر توافق میان افراد یک گروه یا جامعه دلالت دارد. این مفهوم ناظر بر الگوها، میزان روابط متقابل افراد، گروهها و خرده‌فرهنگهاست. (ازکیا و غفاری، 1380: 284)

از نظر دورکیم، در جوامع دو گونه همبستگی مشاهده می‌شود: همبستگی مکانیکی و همبستگی ارگانیکی. وی معتقد است همبستگی ارگانیک نه بر اثر هماهنگی افراد جامعه، بلکه به دلیل تفاوت‌های آنان پدید می‌آید. این همبستگی، محصول تقسیم کار و مشارکت سالم میان افراد است (دورکیم، 1369: 83). همچنین بر اساس دیدگاه بوردیو، مدارای اجتماعی به منزله روش تفکر و منش هر فردی تلقی می‌شود که در عرضه سرمایه فرهنگی تأثیر بسزایی دارد. (فیروزجاییان، 1395: 18)

د) روش تحقیق

پژوهش حاضر بر اساس روش تحلیل ثانویه نگارش یافته است. نویسنده در روش تحلیل ثانویه، داده‌هایی را که قبلاً در پژوهش‌های مختلف صورت گرفته، گرد هم آورده و تحلیل می‌کند. این روش به دلیل استفاده از داده‌هایی که توسط نویسندگان دیگر به دست آمده، اغلب مقرون به صرفه‌تر از سایر شیوه‌های پژوهش است. در حقیقت؛ تحلیل ثانویه، تجزیه و تحلیل مجموعه‌ای از اطلاعات اولیه است. در این شیوه، اطلاعات و داده‌های برگرفته از پژوهش‌های مختلف، تجزیه و تحلیل آماری نمی‌شوند؛ اما محقق با مقایسه و کنار هم قرار دادن نتایج تحقیقات گذشته، درصدد پاسخگویی به سؤالات تحقیق جدید است. (جوهری و باقری، 1390: 221)

در مقاله حاضر، پس از انتخاب موضوع و شفاف‌سازی سؤالات تحقیق، محققان به دنبال شناخت مقالات مرتبط با موضوع سرمایه اجتماعی در میان دانشجویان که در مجلات علمی معتبر داخلی در دهه اخیر به چاپ رسیده‌اند، بودند. تلاش نگارندگان در تعیین قلمرو مطالعاتی - جامعه آماری - پژوهش حاضر این گونه بوده است که از میان انبوه مقالات که در حوزه دانشگاه نگارش یافته، تنها مقالات مرتبط با دانشجویان و ابعاد سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن، که دارای اطلاعات توصیفی و جداول توزیع فراوانی بودند، انتخاب شوند. در نهایت، مجموعه‌ای از مقالات با شرایط نامبرده انتخاب شد که در متن این اثر، گزارشی از آنان آمده است.

با مطالعه مقالات برگزیده و انتخاب ابعاد برجسته سرمایه اجتماعی، در چارچوبی نظام‌دار و بر اساس تعاریف و چارچوب مفهومی بحث سرمایه اجتماعی، این آثار در چهار حیطه اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، مدارای اجتماعی و همبستگی اجتماعی تنظیم شدند. در گام بعدی، دیدگاه قرآن کریم در زمینه ابعاد سرمایه اجتماعی پیگیری شد و با استفاده از شیوه اسنادی و کتابخانه‌ای، آیاتی که به صورت صریح و ضمنی به موضوع سرمایه اجتماعی و ابعاد آن اشاره داشتند، استخراج شد. به دلیل وجود تعداد بسیار آیات و روایات مرتبط با این موضوع، تنها به صورت هدفمند به برخی از آیات پرداخته شد. در نهایت، با استفاده از روش مقایسه‌ای تحلیل ارتباط بین مؤلفه‌های به دست آمده از مقالات و آیات قرآن کریم، جمع‌بندی نهایی صورت گرفت تا بدین وسیله چگونگی ارتباط بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی موجود در دانشگاه‌ها با جامعه اسلامی و آرمانی تبیین شود.

ه) سؤالات تحقیق

1. شیوه مشارکت به عنوان یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی چگونه در قرآن منعکس شده است؟
2. اعتماد اجتماعی در قرآن کریم چگونه منعکس شده است؟
3. مدارای اجتماعی به عنوان یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی چگونه در قرآن طرح شده است؟
4. انعکاس همبستگی و وفاق اجتماعی در قرآن کریم چگونه است؟
5. میزان برخورداری دانشجویان از مؤلفه‌های چهارگانه سرمایه اجتماعی چقدر است؟
6. میزان برخورداری دانشجویان در زمینه سرمایه اجتماعی چقدر با آموزه‌های قرآن کریم منطبق است؟

(و) یافته‌ها**1. یافته‌های مربوط به مؤلفه‌ها و ابعاد سرمایه اجتماعی در دانشگاه**

سرمایه اجتماعی در حقیقت به عنوان کالایی عمومی عمل می‌کند که تمام افراد یک مجموعه و گروه را در بر می‌گیرد و چنانچه تضعیف شود، تمام آن مجموعه دچار آسیب می‌شوند و اگر تقویت شود، تمام افراد از ثمرات آن بهره‌مند خواهند شد. در دانشگاه نیز به عنوان مجموعه‌ای از افراد که برای اهداف مشترک گرد هم آمده‌اند، توجه به این سرمایه ارزشمند می‌تواند به تعالی آن کمک شایانی کند. این نوشتار با توجه به داده‌ها و اطلاعاتی که در بین مقالات مرتبط با موضوع دانشگاه و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی به صورت پراکنده به دست آمد، به دنبال شناخت مهم‌ترین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر دانشگاهها است. بنابر گزارش آثار علمی مذکور، مهم‌ترین ابعاد و اطلاعات را می‌توان در مباحث ذیل خلاصه کرد.

یک) میزان بر خورداری دانشجویان از سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن**جدول 1: میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان (وحید و همکاران، 1383)**

میزان سرمایه اجتماعی	فراوانی مطلق	فراوانی نسبی	فراوانی تجمعی
بسیار کم	44	7	7
کم	211	34	41
متوسط	276	45	86
زیاد	78	13	99
بسیار زیاد	7	1	100
مجموع	616	100	-

بنابر گزارش وحید، در جدول 1؛ 45 درصد دانشجویان دارای سرمایه اجتماعی متوسط و 34 درصد دارای سرمایه اجتماعی کم‌اند. میزان این سرمایه در بین دانشجویان در حد رضایت‌بخش نیست (وحید و همکاران، 1383: 78). در پژوهش دهقانی نیز میزان سرمایه اجتماعی در حد متوسط و ضعیف قرار دارد. (دهقانی و همکاران، 1392: 21)

جدول 2: عوامل مؤثر بر تقویت سرمایه اجتماعی (نعمت‌اللهی و همکاران، 1392)

مفاهیم	ابعاد	میانگین	انحراف استاندارد	حد اقل	حد اکثر
دینداری	مناسکی	3/83	0/48	2/85	4/69
	پیامدی	1/4	0/55	2/88	5
	عاطفی	3/91	0/62	2/50	5
	اعتقادی	4/70	0/45	3/67	5
	کل	4/16	0/44	3/07	4/74
تعهدی - فرهنگی	تعهدی - فرهنگی	4/58	0/61	3	5
تعلقی - تاریخی	تعلقی - تاریخی	4/59	0/61	3	5

بنابر داده‌های موجود در جدول 2؛ از بین مؤلفه‌های مؤثر بر سرمایه اجتماعی، عامل تعلق تاریخی و تعهد فرهنگی، قوی‌تر از عامل دینداری‌اند. از میان ابعاد دینداری، بُعد اعتقادی با میانگین 4/70 بیشترین تأثیر و بُعد پیامدی با میانگین 1/4 کمترین تأثیر را بر سرمایه اجتماعی دارد (نعمت‌اللهی و همکاران، 1392: 191). نتایج داده‌ها حاکی از آن است که ابعاد عرفی - فرهنگی و تاریخی، بالاترین تأثیر را بر سرمایه اجتماعی دانشجویان دارند.

دو همبستگی (وفاق) اجتماعی

یکی از ابعاد مورد توجه در توسعه اجتماعی، همبستگی یا همان وفاق اجتماعی است. معمولاً در همه جوامع، عواملی مانند: تبار، جنسیت، نژاد، دین و... عامل ایجاد شکاف اجتماعی اند. وجود این اختلافها به هر شکل، مانع تقویت همبستگی اجتماعی می شود و بستر بی نظمی ها را فراهم می کند (فلاوندی و همکاران، 1394: 41). بر اساس داده های اندیشمند، از عوامل و مؤلفه های مؤثر بر سرمایه اجتماعی، عامل اعتماد و همبستگی، میانگین بالا و عامل مدیریت مشارکتی از کمترین میانگین برخوردارند. (اندیشمند، 1388: 16)

سه) مشارکت اجتماعی

بنا بر گزارش زارع شاه آبادی از نمونه 134 نفری دانشجویان دانشگاه یزد، میزان اعتماد اجتماعی دانشجویان پایین تر از حد متوسط و میزان مشارکت اجتماعی آنها بالاتر از حد متوسط بوده است. بر اساس اطلاعات موجود در این اثر، میانگین مشارکت اجتماعی پسران (39/94) تفاوت معناداری (Sig=0/342) با میانگین میزان اعتماد اجتماعی دختران (37/93) ندارد. همچنین میانگین مشارکت اجتماعی افراد متأهل با افراد مجرد تفاوت معناداری ندارد (زارع شاه آبادی و نوریان، 1391: 61). وی ادعان کرده که بین میزان مشارکت اجتماعی و میزان اعتماد اجتماعی دانشجویان رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد. (همان: 64)

همچنین در این تحقیق، میانگین میزان اعتماد اجتماعی پاسخگویان 41/62 و میانگین میزان مشارکت اجتماعی دانشجویان 62/21 از 100 گزارش شده است. بنابر این، می توان گفت که میزان اعتماد اجتماعی دانشجویان پایین تر از حد متوسط و میزان مشارکت آنها بالاتر از حد متوسط است؛ بین مشارکت با دو بُعد اعتماد به محیط و اعتماد تعمیم یافته، رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. این نتیجه با تحقیقات ازکیا و غفاری (1380)، علی پور و همکاران (1388)، سفیری و همکاران (1388)، قریشی و صداقت (1388) و انعام (1381) هم جهت و با نظریه پاتنام، کلمن و فوکویاما همسو است؛ زیرا معتقدند: هر اندازه اعتماد اجتماعی افزایش یابد؛ مشارکت اجتماعی نیز افزایش خواهد یافت. (زارع شاه آبادی و نوریان، 1391: 66)

جدول 3: جدول توزیع میزان مشارکت اجتماعی دانشجویان و ابعاد آن (کلاهی، 1392)

متغیر	کم	نسبتاً کم	نسبتاً زیاد	زیاد	میانگین	انحراف معیار
روحیه مشارکت	7/5	35/2	39/7	17/6	4/07	0/88
فعالیت مشارکتی	16/3	58/3	18/9	6/5	3/12	1/08
نگرش به مشارکت	0/7	33/9	56/4	9/1	5/100	0/65
مشارکت کل	2/3	35/2	56/7	5/9	4/14	0/54

طبق جدول 3؛ دانشجویان ضمن نگرش مثبت به مشارکت، اما در امور مشارکتی کمتری شرکت کرده اند. دانشجویان در بُعد ذهنی دارای مشارکت بالا و در بُعد عینی مشارکت کم داشتند. (کلاهی، 1392: 75)

جدول 4: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب مشارکت در گروههای مختلف (شیانی و انصاری، 1393)

نحوه مشارکت گروهها و نهادها		همکاری		عضویت	
		ندارد	دارد	ندارد	دارد
انجمن اولیا و مربیان		70	30	7/5	92/5
انجمنهای خیریه		31/3	67/7	21/1	78/9
انجمنهای ورزشی		69/2	30/8	17/2	82/8
انجمنهای علمی		62/1	37/9	21/6	78/4
گروههای سیاسی		89/4	10/6	5/7	94/3
بسیج		57/7	42/3	12/8	87/2
انجمنهای هنری و ادبی		92/5	7/5	4	96
انجمن اسلامی		69/6	30/4	4	96
جمع		100	100	100	100

بنابر تحقیق انجام شده توسط شیانی (1393) که در جدول 4 آمده است، بیش از 95 درصد دانشجویان چنانچه برای خانواده‌هایشان مشکلی پیش بیاید، با آنها همکاری و مشارکت خواهند کرد؛ بدین ترتیب بیشترین میزان مشارکت دانشجویان، با اعضای خانواده و سپس با سایر اقوام و دوستان خواهد بود.

جدول 5: توزیع پاسخگویان بر اساس میزان تمایل به مشارکت اجتماعی در ابعاد مختلف آن (بناهی، 1383)

میزان تمایل	مشارکت اجتماعی غیر رسمی			مشارکت اجتماعی رسمی			مشارکت اجتماعی کل		
	فروانی	درصد	درصد تجمعی	فروانی	درصد	درصد تجمعی	فروانی	درصد	درصد تجمعی
اصلاً	12	1/7	1/7	42	9/5	9/5	7	1/6	1/6
کم	91	13/3	15	201	45/7	55/2	124	28/7	30/3
متوسط	242	35/3	50/3	143	32/5	87/7	206	47/7	78
زیاد	265	38/6	88/9	48	10/9	98/6	89	20/6	98/6
کاملاً	76	11/1	100	6	1/4	100	6	1/4	100
جمع	686	100	-	440	100	-	432	100	-
میانگین	2/44			1/48			1/9		

جدول 6: توزیع پاسخگویان بر اساس میزان مشارکت اجتماعی در ابعاد مختلف آن (بناهی، 1383)

میزان تمایل	مشارکت اجتماعی غیر رسمی			مشارکت اجتماعی رسمی			مشارکت اجتماعی کل		
	فروانی	درصد	درصد تجمعی	فروانی	درصد	درصد تجمعی	فروانی	درصد	درصد تجمعی
اصلاً	31	4/4	4/4	205	54/4	54/4	20	5/4	5/4
کم	296	42	46/4	158	41/9	96/3	295	79/5	84/9
متوسط	276	39/2	85/7	14	3/7	100	54	14/6	99/5
زیاد	89	12/6	98/2	-	-	-	2	0/5	100
کاملاً	12	1/7	100	-	-	-	-	-	-
جمع	704	100	-	377	100	-	369	100	-
میانگین	1/65			0/49			1/1		

در جدول 5، تمایل دانشجویان به مشارکت رسمی و غیر رسمی نشان داده شده و در جدول 6، میزان مشارکت دانشجویان قابل ملاحظه است. بر اساس داده‌های موجود در این دو جدول می‌توان گفت که میزان مشارکت

بررسی جایگاه سرمایه اجتماعی در دانشگاه اسلامی ♦ 89

اجتماعی دانشجویان کمتر از تمایل آنان به مشارکت اجتماعی است. در عین حال، مشارکت رسمی آنان کمتر از مشارکت غیر رسمی است. (پناهی، 1383: 89)

چهار) اعتماد اجتماعی

اعتماد اجتماعی، قدرت عملکرد افراد را تسهیل می‌کند. این بُعد از نظر صاحب‌نظران، به عنوان مهم‌ترین جنبه سرمایه اجتماعی طرح شده است؛ چرا که به فضای عمومی و کلی جامعه طراوت می‌بخشد و شرایط را برای کنشهای جمعی و مشارکت اجتماعی مهیا می‌سازد. (ازکیا و غفاری، 1380: 28)

جدول 7: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب اعتماد به گروههای اجتماعی رسمی (شیانی و انصاری، 1393)

اعتماد گروههای اجتماعی	خیلی کم	کم	تاحدودی	زیاد	خیلی زیاد	کل
	درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	فراوانی
قضات	8/1	11/2	33/6	22/9	24/2	223
کارمندان اداری	10/6	17/6	32/7	19/6	19/6	199
مسئولان و مدیران اداری	17/5	24/5	31	20	7	200
نظامیان	18/5	24/8	33	15/5	7/8	206
نمایندگان مجلس	11	20/2	32/6	22/9	13/3	218
پرستاران و پزشکان	7/1	10/4	31/6	28/8	22/2	212
کسبه	11	22/1	39/3	23/9	3/7	163
کارگران	6/9	13/9	34/2	14/9	30/2	202
مهندسان و مشاغل حرفه‌ای	7/5	11/8	49/1	25/5	6/2	161
فعالان سیاسی	20/5	27/1	32/5	16/3	3/6	166
معلمان	9	15/7	31/4	35/7	8/1	210
هنرمندان	10/1	20/6	30/7	28/6	10/1	189
اساتید دانشگاهها	4/5	9/6	21/5	30/5	33/9	177
ورزشکاران	10/6	24/8	37/3	19/3	8/1	161
خبرنگاران و روزنامه‌نگاران	8/9	18/4	35/2	28/5	8/9	179
دانشجویان	5/3	9/4	24/7	29/4	31/2	170

شیانی (1393) در اثر خود بیان می‌کند که بیشترین میزان اعتماد، به اعضای خانواده و کمترین آن، با سایر افراد است؛ بنابر این، اعتماد درون‌گروهی و بین‌گروهی دانشجویان کم است و اعتماد چندانی به افراد و گروهها وجود ندارد. همچنین این اثر نشان می‌دهد دانشجویان بیشترین اعتماد را به اساتید دانشگاه و دانشجویان دارند؛ بنابر این، اعتماد درون‌گروهی آنها بیشتر از اعتماد برون‌گروهی آنان است (شیانی و انصاری، 1393: 313). طبق جدول 7، در مجموع میزان ارتباط دانشجویان با شبکه‌های رسمی، کم است. (همان: 315)

همچنین بر اساس مقاله هزارجریبی در رابطه با اعتماد اجتماعی، نزدیک به 47 درصد از دانشجویان دارای اعتماد بالا بودند و نزدیک به 43 درصد نیز اعتماد اجتماعی خود را در حد متوسط و حدود 11 درصد نیز اعتماد اجتماعی خود را در حد پایین بیان کرده‌اند. (هزارجریبی و مروتی، 1390: 48)

جدول 8: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان اعتماد، دل‌بستگی و تعهد اجتماعی (پاهی، 1383)

	اعتماد		دل‌بستگی اجتماعی		تعهد اجتماعی	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
اصلاً	7	0/9	1	0/1	-	-
کم	108	13/8	10	1/2	81	10/2
متوسط	381	48/8	149	18/3	322	40/5
زیاد	259	33/2	654	80/3	315	39/6
کاملاً	26	3/3	-	-	77	9/7
جمع	781	100	814	100	795	100
میانگین	3/24		3/78		3/48	

بر اساس جدول 8، اعتماد، دل‌بستگی و تعهد اجتماعی، تأثیر بسزایی بر مشارکت دانشجویان داشته است. (پاهی، 1383: 90)

پنج) مدارا

جدول 9: مدارای اجتماعی و ابعاد آن (گلابی، 1392)

متغیر	کم	نسبتاً کم	نسبتاً زیاد	زیاد	میانگین	انحراف معیار
مدارای سیاسی	19/2	32/6	33/6	14/7	3/80	1/03
مدارای عمومی	8/5	27/4	52/8	11/4	5/07	0/73
مدارای رفتاری	39/7	30/9	19/9	9/5	3/29	1/10
مدارای دینی	19/2	36/9	22/8	21/2	3/44	1/51
مدارای ملی	27/4	42/6	28	3/9	2/86	1/42
مدارای قومی	9/2	28/3	33/2	29/3	4/25	1/02
مدارای کل	7/1	45/6	42/7	4/6	3/93	0/59

بر اساس جدول 9؛ میزان مدارای پاسخگویان نسبتاً زیاد است؛ بیشترین میانگین مربوط به بعد مدارای عمومی و کمترین میانگین مربوط به بعد مدارای ملی است. همچنین نیمی از پاسخگویان دارای مدارای سیاسی کم و نیمی دارای مدارای سیاسی زیادند. (گلابی، 1392: 75)

2. یافته‌های مربوط به مؤلفه‌های اسلامی و قرآنی سرمایه اجتماعی

یک) مشارکت اجتماعی

مشارکت اجتماعی، در حقیقت یکی از مؤلفه‌های اصلی سرمایه اجتماعی است. این امر مستلزم هماهنگی رفتار افراد با اعمال و رفتار دیگران است. به منظور سنجش این مفهوم، از شاخصهایی مانند تقویت روحیه همکاری و تعاون، توجه به قراردادهای، کمک به دیگران و انفاق، مسئولیت‌پذیری، تلاش، مشورت استفاده شده است.

اگر همکاری و مشارکت در زندگی جمعی انسانها وجود نداشته باشد، جامعه‌ای منسجم وجود نخواهد داشت. مشارکت اجتماعی و تعاون یکی از آموزه‌های اصیل قرآنی و روایی است؛ چنان که خداوند متعال در آیه 2 سوره مائده فرمودند: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَ لَآ تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ». بر اساس این آیه شریفه، مقصود از

91 بررسی جایگاه سرمایه اجتماعی در دانشگاه اسلامی

تعاون بر برّ و تقوا به این معناست که جامعه اسلامی بر ایمان و عمل صالح ناشی از ترس خدا، اعمال و رفتار خویش را برنامه‌ریزی کند. در حقیقت؛ این همان صلاح و تقوای اجتماعی است که امنیت اجتماعی جوامع را تضمین می‌کند (طباطبایی، 1374، ج 5: 266). اگر چه در این آیه مشارکت در کارهای خیر و نیک امر شده، ولی این مشارکت، اموری همانند ترویج عدالت، برابری، صلح و فعالیت‌های سازنده در جهت رشد و ارتقای جامعه را نیز در بر می‌گیرد. چنانچه این اصل در جامعه نهادینه شود و مردم با یکدیگر همکاری و همیاری کنند؛ زمینه برای تقویت سرمایه اجتماعی فراهم می‌شود.

همیاری و مشارکت اجتماعی در اعمال و رفتارهای گوناگونی دیده می‌شود که یکی از نمونه‌های اسلامی آن، مشورت کردن در انجام امور است که در آیه شریفه 159 سوره آل عمران به زیبایی طرح شده است: «وَأَشَاورْهُمْ فِي الْأَمْرِ». همچنین در روایات متعددی در خصوص مشورت کردن، نکات فراوانی ذکر شده است؛ چنانچه امیرالمؤمنین (ع) فرمودند: کسی که استبداد رأی داشته باشد، هلاک می‌شود و کسی که با افراد بزرگ مشورت کند، در عقل آنها شریک شده است. (نهج‌البلاغه، کلام 161)

جایگاه و اهمیت مشورت در آیه شریفه «وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ» (شوری: 38) از سوی خداوند متعال تبیین شده است. علامه طباطبایی ذیل تفسیر این آیه آورده است: مشورت به معنای استخراج رأی صحیح است؛ به این معنا که آدمی در مواقعی که خودش درباره کاری رأی صحیح ندارد، به دیگری مراجعه کند و از او نظر صحیح بخواهد. در نتیجه، آیه شریفه معنای نزدیکی با آیه شریفه «الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» (زمر: 18) دارد (طباطبایی، 1374، ج 18: 93). در قرآن کریم، اصول فراوانی وجود دارد که کنشگر اجتماعی را به شرکت در عمل جمعی و همیاری و همکاری تشویق می‌کند.

جدول 10: مشارکت اجتماعی در قرآن

مؤلفه	شاخص	آیه	مفهوم آیه
مشارکت اجتماعی	مشورت	«فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» (آل عمران: 159)	گزینش بهترین رأی، ایجاد محبت و علاقه و درس عملی برای دیگران (قرآنی، 1383، ج 2: 186)
		«وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ» (شوری: 38)	«در این آیه شریفه، به نظام شورا برای اداره امور جامعه تأکید شده و در روایات فراوانی به این مسئله اشاره شده است. * «شاور العلماء الصالحین» با دانشمندان وارسته مشورت کن. * در مشورت خود کسانی را قرار ده که خداترس باشند. * «شاور المتقین الذین یؤثرون الآخرة علی الدنیا» با اهل تقوا که معاد را بر معاش ترجیح می‌دهند مشورت کن. * با عقلایی که دارای علم و تجربه هستند مشورت کن. * با افراد بخیل و ترسو و حریص مشورت مکن. (قرآنی، 1383، ج 10: 411)
	تقویت روحیه همکاری و تعاون	«رَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُلْطَانًا...» (زخرف: 32)	جامعه پایدار و اقتصاد سالم، وابسته به تعاون و بهره‌گیری از توان نیروهای مختلف انسانی است. (قرآنی، 1383، ج 10: 451)
		«تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْكَذِبِ» (ماده: 2)	«برای رشد همه جنبه فضایل باید زمینه‌ها را آماده ساخت و در راه رسیدن به آن هدف، تعاون داشت. * به جای حمایت از قبیله، منطقه، نژاد و زبان، باید از «حق» حمایت کرد. (قرآنی، 1383، ج 3: 22)

<p>بخشش از دسترنج و کسب حلال پسندیده است و این اتفاق باید بعضی علنی و بعضی دیگر مخفی باشد (قرآنی، 1383، ج 6: 219)</p>	<p>﴿انْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً﴾ (عد: 22)</p>	<p>اتفاق و کمک به دیگران</p>
<p>«مورد اتفاق، تنها مال نیست بلکه از علم و آبرو و قدرت نیز باید به مردم کمک کرد * اتفاق، هم می‌تواند سری باشد هم آشکارا. * در معامله با خدا، حتی یک درصد زیان نیست. * در فرهنگ اسلام، دنیا بازار است و انسان فروشنده و نعمت‌های الهی، سرمایه و انتخاب مشتری با انسان است. او می‌تواند با خدا معامله کند و می‌تواند غیر خدا را انتخاب کند. (قرآنی، 1383، ج 9: 499)</p>	<p>﴿وَأَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّنْ كَبُورًا﴾ (فاطر: 29)</p>	
<p>خداوند در روز قیامت همه را مورد حسابرسی قرار می‌دهد</p>	<p>﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْتَنفِثُهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ (حجر: 92)</p>	<p>مسئولیت پذیری</p>
<p>* به پیمانها هر چه و با هر که باشد، وفادار باشیم. * توجه به مسئولیت، انسان را از گناه باز می‌دارد. (قرآنی، 1383، ج 7: 57) * در حدیثی از رسول اکرم (ص) نقل شده: «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ» (مجلسی، 1361، ج 72: 38) عمومیت الفاظ این حدیث نشان می‌دهد که تمامی افراد یک جامعه نسبت به یکدیگر مسئولیت دارند.</p>	<p>﴿وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا﴾ (اسراء: 34)</p>	

دو) اعتماد اجتماعی

تقویت سرمایه اجتماعی در گرو عوامل و مؤلفه‌های مهم اجتماعی است که یکی از مهم‌ترین ابعاد آن، اعتماد اجتماعی است. اعتماد با شاخصهایی مانند صراحت، حسن ظن، صداقت، دگرخواهی و... سنجیده می‌شود. (مزارجریبی و مروتی، 1390: 42)

فوکویاما بر این باور است که اگر افراد در یک دوره طولانی با یکدیگر در ارتباط باشند، سرمایه‌ای به واسطه شهرت به درستکاری و قابل اعتماد بودن به دست خواهند آورد (فوکویاما، 1379: 190). شکل‌گیری اعتماد بین افراد در گرو وجود برخی سازوکارهاست؛ از جمله اینکه افراد قوانین، قراردادهای و حقوق خود و دیگران را محترم شمارند، عدالت و گذشت نسبت به همدیگر را مقدس دانسته و در مقابل همگان متعهد و مسئول باشند؛ در برابر پیمانها و قراردادهای امانتدار باشند و به معاهدات وفادار بمانند. بنابر این، در تعابیر اسلامی، مفهوم اعتماد اجتماعی، ارتباط تنگاتنگی با مفاهیمی مانند صداقت، عدالت، گذشت، انصاف، خلوص نیت و امانتداری، پابندی به عهد و پیمانها، حسن ظن و... دارد.

بررسی جایگاه سرمایه اجتماعی در دانشگاه اسلامی ♦ 93

جدول 11: اعتماد اجتماعی در قرآن

مؤلفه	شاخص	آیه	مفهوم آیه
اعتماد اجتماعی	عدالت مداری	«إِنَّ حِكْمَتَكَ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» (مانده: 42)	عدالت همیشه و با هر گروه، یک ارزش خداپسند است. مسائل نزادی، منطقه‌ای، تعصب، تمایلات شخصی و تهدیدها نباید در قضاوتها تأثیر بگذارد. (قرآنی، 1383، ج 3: 89)
		«لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید: 25)	هدف ارسال انبیا این بود که مردم مجری قسط و عدل باشند و خود مجری عدالت شوند. (مکارم شیرازی، 1374، ج 23: 372)
	صداقت	«فَوَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ» (زمر: 33)	صدق و راستی دارای ابعاد است: صدق در گفتار: «جاء بالصّدق» (آیهی مورد بحث) صدق در وعده: «إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ» (مریم: 54) صدق در عهد: «صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ» (احزاب: 23) صدق در عمل: «أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا» (بقره: 177) و کسی که در همه‌ی مراحل، صداقت لازم را داشته باشد «صیدق» نامیده می‌شود. (قرآنی، 1383، ج 10: 169)
		«هَٰلِكَ اللَّهُ هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ» (مانده: 119)	مؤمنان، اگر به خاطر صداقتشان، مشکلاتی را در دنیا تحمل کنند، این راستی و صداقت در آخرت برای آنان کارساز است. در فرهنگ اسلامی-قرآنی تنها صادقان نفع می‌برند، نه مدعیان، شعاردهندگان و ریاکاران. (قرآنی، 1383، ج 3: 199)
	امانتداری و پابندی به معاهدات	«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ...» (بقره: 282)	برای حفظ اعتماد و خوش‌بینی به همدیگر و آرامش روحی طرفین و جلوگیری از فراموشی، انکار و سوء ظن عهد و پیمان‌ها را باید مکتوب کرد. (قرآنی، 1383، ج 1: 456)
		«إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا» (نساء: 58)	«امانتداری و رفتار عادلانه و دور از تبعیض، از نشانه‌های مهم ایمان است» در ادای امانت و دادگری، ایمان شرط نیست. نسبت به همه مردم باید امین و دادگر بود. (قرآنی، 1383، ج 2: 311)
	حسن ظن	«لَوْ لَا إِذْ سَبَقْتُمْهُ ظَنُّ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَأْسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَٰذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ» (نور: 12)	کسی که متصف به ایمان است باید به افراد دیگری که چون او متصف به ایمان هستند ظن خیر داشته باشد؛ زیرا همه اهل ایمان همچون شخص واحدی هستند که متصف به ایمان و لوازم و آثار آن است. (طباطبایی، 1374، ج 15: 130)
		«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ» (حجرات: 12)	مقصود از نهی از گمان‌های بد، نهی از ترتیب اثر دادن به ظن و گمان است، یعنی هرگاه گمان بدی نسبت به مسلمانی در ذهن شما پیدا شد، در عمل کوچکترین اعتنایی به آن نکنید.

سه اتحاد و همبستگی اجتماعی

همبستگی و انسجام اجتماعی، احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه است که از آگاهی و اراده برخوردار باشند. در حقیقت؛ الگوی توافقی میان جمعی از کنشگران است؛ زیرا افراد در یک جامعه به یکدیگر نیازمند و وابسته‌اند (نعم‌اللهی و همکاران، 1392: 183). انسجام اجتماعی عبارت است از توافق جمعی میان اعضای یک جامعه که از پذیرش و درونی کردن نظام ارزشی و هنجاری آن جامعه پدید می‌آید (ازکیا و غفاری، 1380: 203). اصول کلی، مانند اصل رأفت، احسان، اخوت، الفت و... مهم‌ترین شاخصهای مؤثر بر اتحاد و انسجام اجتماعی را تشکیل می‌دهند.

جدول 12: همبستگی اجتماعی در قرآن

مؤلفه	شاخص	آیه	مفهوم آیه
انجام اجتماعی	اصل رفت و احسان	«وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ ذِي الْقُرْبَىٰ» (قره: 83)	احسان، جامع‌ترین و وسیع‌ترین واژه در باب نیکی است. احسان در حق والدین و خویشاوندان از مهم‌ترین نیکی‌هاست. (قرآنی، 1383، ج 1: 149)
		«واعبدوا الله ولا تشركوا به شيا وبالوالدين احسنا ... والجار ذی القربى والجار الجنب والصاحب بالجنب» (نساء: 36)	احسان به همسایگان دور و نزدیک، سفارش خداوند است. احسان شامل همسایه فامیل و غیر فامیل، عقیده و غیر هم عقیده نیز می‌شود و مقصود از «الصاحب بِالْجَنْبِ»، شامل رفقای دائمی یا موقت، رفقای سفر، یا آنان که به امید نفعی سراغ انسان می‌آیند، می‌شود. (قرآنی، 1383، ج 2: 288)
	«إِن أَحْسَبْتُمْ أَحْسَبْتُمْ لَأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا» (اسراء: 7)	نیکی و بدی ما، به خداوند سود یا زیانی نمی‌رساند بلکه نتیجه آن به خود ما باز می‌گردد. همچنین انسان در انتخاب و چگونگی عمل خویش، آزاد است. (قرآنی، 1383، ج 7: 24)	
اخوت و برادری	«أَلَمْ نَجْعَلِ الْمُؤْمِنِينَ إِخْوَةً فَأُصَلِّحُوا بَيْنَ أَخْوَابِكُمْ» (حجرات: 10)	خداوند متعال قانونی را در بین مسلمانان تشریح می‌کند و نسبتی را برقرار می‌سازد که قبلاً برقرار نبود، و آن نسبت برادری است که آثاری شرعی و حقوقی قانونی نیز دارد. (طباطبایی، 1374، ج 18: 471)	
	«فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوْا الزَّكَاةَ فَأَخْوَانِكُمْ فِي الدِّينِ وَ نَفَضَلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُعْلَمُونَ» (توبه: 11)	برادری در فرهنگ قرآنی، رابطه‌ای بر اساس تساوی و اشتراک در حقوق و تکالیف است.	
الف و اتحاد	«وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَ لَا تَفَرَّقُوا وَ اذْكُرُوا بَعَثْنَا اللَّهَ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَ كُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» (آل عمران: 103)	خداوند متعال مسئله تالیف قلوب مومنان را به خود نسبت داده و می‌فرماید: خداوند در میان دل‌های شما الفت ایجاد کرد و با این تعبیر، مردم را متوجه این مسئله می‌کند که در جامعه اسلامی خلاصت که مردم را متحد نگاه می‌دارد.	

چهار مدارای اجتماعی

مدارا به معنی احترام گذاشتن، پذیرش و درک فرهنگها و اشکال و شیوه‌های مختلف انسانهاست که به وسیله آگاهی، گشودگی، ارتباط و آزادی اندیشه، وجدان و عقاید پرورش می‌یابد. مدارا تنها وظیفه‌ای اخلاقی به شمار نمی‌رود، بلکه نیازی قانونی و سیاسی است. (کلایی، 1392: 67)

زندگی مسالمت‌آمیز در کنار اختلافات افراد با یکدیگر، در سایه مدارا و سازش همگانی امکان‌پذیر می‌شود. به عبارتی؛ مدارا به عنوان یک آرمان اخلاقی و در عین حال اصلی اجتماعی، امکان هم‌زیستی مسالمت‌آمیز افراد و گروهها را فراهم می‌کند. بنابر این، مدارا برای هماهنگی و پیشرفت اجتماعی ضروری است. در قرآن کریم اصول فراوانی وجود دارد که افراد را به مدارا با دیگران فرا می‌خواند که مهم‌ترین آنها عبارتند از: اخلاق‌مداری، توجه به حقوق افراد، احترام به عقاید گوناگون، دوری از تعصب، توجه به اشتراکات و ...

بررسی جایگاه سرمایه اجتماعی در دانشگاه اسلامی ♦ 95

جدول 11: مدارای اجتماعی در قرآن

مؤلفه	شاخص	آیه	مفهوم آیه	
مدارای اجتماعی	اخلاق مدارای	﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِاللِّقَابِ بِنَسِ الْأَسْمَاءِ الْفُسُوقِ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ... (حجرات: 11-12)	توجه به اصول چندگانگی اخلاقی در این آیه که عبارتند از: عدم تمسخر افراد، لقب زشت نهادن بر اشخاص، اجتناب از ظن و گمان، عدم تجسس در امور شخصی افراد، غیب نکردن راهی عمومی برای حفظ شأن اجتماعی افراد است و زمینه اختلافات بین فردی را از بین می‌برد.	
	احترام به عقاید مخالف	﴿وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾ (انعام: 108)	بر اساس تعالیم اسلامی، مؤمنین همواره باید احساسات خود را نسبت به مخالفان کنترل کنند و از هرگونه بددهنی و ناسزا پرهیزند؛ زیرا بی‌احترامی به مخالفان، عامل بروز دشمنی و کینه و ناسزا شنیدن است. (قرآنی، 1383، ج 3: 328)	
	حفظ حقوق فردی	﴿وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا بِالْعَهْدِ وَأَلْفَاظِكُمْ لَا تَكْفُرُ بِالَّذِينَ اتَّخَذْتُم مِّن دُونِ اللَّهِ أَشْيَاءَ لَهُمْ وَلَا تُغْنُوا فِي الْأَرْضِ مُسْتَلِدِينَ﴾ (هود: 85)	کم گذاشتن حق مردم تنها در محدوده وزن یا پیمان نیست، بلکه شامل همه چیزهایی که مردم داد و ستد می‌کنند و امانات نیز می‌شود. (قرآنی، 1383، ج 5: 369)	
	دوری از تعصب		﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ (حجرات: 13)	قرآن کریم امتیازات ظاهری و مادی را بی‌ارزش دانسته، اصالت را به تقوا و پرهیزکاری داده است. بنابراین، تعصب بر رنگ پوست، نژاد، زبان، مال، مقام و ثروت امری غیر دینی و بی‌ارزش معرفی شده است. (مکارم شیرازی، 1374، ج 22: 210)
			﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ﴾ (بقره: 170)	تعصبات نژادی و قبیله‌ای، از زمینه‌های پذیرفتن حق است.

(ز) نتیجه گیری

بنا بر نظر اندیشمندان، سرمایه اجتماعی قدرت عمل اشخاص را افزایش می‌دهد، ارتباطات را تسهیل کرده و هزینه‌های ارتباطی را به حداقل می‌رساند. سرمایه اجتماعی در حقیقت به عنوان کالایی عمومی عمل می‌کند که تمام افراد یک مجموعه و گروه را در بر می‌گیرد. دانشگاه نیز به عنوان مجموعه‌ای از افراد که برای اهداف مشترک گرد هم آمده‌اند، می‌تواند محل مناسبی برای سنجش میزان سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های مؤثر بر آن باشد.

بر اساس آنچه نگارندگان در متن مقاله بیان کرده‌اند (وحید و همکاران، 1383؛ دهقانی و همکاران، 1392)، میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان، متوسط و رو به ضعیف است. این میزان سرمایه اجتماعی برای جامعه فرهیختگان و دانشگاهیان رضایت‌بخش نیست.

از نظر اینگلهارت، سرمایه اجتماعی با تقویت فرهنگ اعتماد و مدارای اجتماعی که در شبکه‌های اجتماعی، ارتباطی داوطلبانه و عمومی را ترویج می‌دهد، شکل می‌گیرد و تقویت می‌شود (اینگلهارت، 1373: 85). بنابر این، سرمایه اجتماعی در گرو تقویت مؤلفه‌های اجتماعی مهم و تأثیرگذاری مانند اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، مدارای اجتماعی و همبستگی و وفاق اجتماعی است.

فرایند مشارکت اجتماعی، به عنوان نظامی ساختاری و عینی در ساختار روابط و شبکه‌های اجتماعی سطوح گوناگونی را در بر می‌گیرد. مهم‌ترین کارکردهای افزایش میزان مشارکت اجتماعی را می‌توان در تقویت روحیه همبستگی، کاهش اختلافات گروهی، شکوفایی توانایی‌ها و استعداد افراد، تقویت مسئولیت‌پذیری و... دانست. در گزارش زارع شاه‌آبادی (1391) میزان مشارکت دانشجویان بالاتر از حد متوسط بوده و ارتباط مستقیمی بین مشارکت اجتماعی و انواع اعتماد به ویژه اعتماد تعمیم‌یافته و اعتماد به محیط وجود دارد. این نتیجه با تحقیقات پاتنام، کلمن و فوکویاما همسو است.

مشارکت اجتماعی بین دانشجویان قابل توجه است؛ زیرا بنابر گزارش گلایی (1392)، دانشجویان در بُعد ذهنی و انگیزشی دارای مشارکت بالایی‌اند، ولی در بُعد عملی و کارکردی مشارکت ضعیفی دارند. همچنین نوع مشارکت دانشجویان، طبق گزارش شیانی (1393) بیشتر متوجه میزان مشارکت غیر رسمی و شبکه‌های ارتباطی مانند خانواده، خویشاوندان و دوستان است. این نتیجه با دستاورد پژوهش پناهی (1383) نیز همخوانی دارد.

در نگاه قرآنی، مشارکت اجتماعی با شاخصهایی همچون: روحیه تعاون، پابندی به معاهدات، مسئولیت‌پذیری، مشورت و... ارتباط تنگاتنگی دارد. در واقع؛ شرط رسیدن به انسجام اجتماعی بنابر تعالیم قرآن کریم، توجه به مسائلی مانند خیرخواهی عمومی، عدالت‌مداری و تقوای محوری است. این اصول در جامعه می‌توانند روحیه مشارکت اجتماعی اعضا را تقویت کنند. لذا دانشجویان نیز در دانشگاهی که بر اساس تعالیم اسلامی - قرآنی برنامه‌ریزی شده باشد، اگر در امور مهم مورد توجه قرار گیرند و در مشورتها نقش داشته و روحیه خیرخواهی و همیاری بین آنان تقویت شود، به مشارکتهای رسمی و غیر رسمی ترغیب شده و میزان مشارکت اجتماعی آنان ارتقا خواهد یافت. در چنین دانشگاهی، دانشجویان سرنوشت سایرین را مانند احوال خانواده و دوستان خود تلقی کرده و نسبت به آنان احساس مسئولیت بیشتری خواهند داشت. چنین روحیه‌ای در قرآن تأکید شده است؛ چنانچه خداوند متعال می‌فرماید: «أَلَمْ نَجْعَلِ الْمُؤْمِنِينَ إِخْوَةً فَأُصَلِّحُوا بَيْنَ أَخْوَيْكُمْ» (حجرات: 10)

زارع شاه‌آبادی (1391) میزان اعتماد اجتماعی دانشجویان را پایین‌تر از حد متوسط دانسته است. از سوی دیگر، نوع اعتماد اجتماعی دانشجویان مانند بُعد مشارکت اجتماعی آنها، در بُعد غیر رسمی قوی‌تر از بُعد رسمی بوده است. همچنین اعتماد درون‌دانشگاهی در بین دانشجویان قوی‌تر از اعتماد برون‌گروهی است. (شیانی و انصاری، 1393)

در فرهنگ قرآنی، چنانچه افراد بخواهند اعتماد مناسبی نسبت به یکدیگر داشته باشند، باید به شاخصهایی مانند عدالت‌مداری، صداقت، حسن ظن و امانتداری توجه خاص داشته باشند. رعایت این اصول، همگان را برای استمرار رابطه اجتماعی تشویق می‌کند. در فرهنگ قرآنی نسبت به تمامی افراد باید حسن ظن داشت. در حقیقت؛ این مسئله

بررسی جایگاه سرمایه اجتماعی در دانشگاه اسلامی ♦ 97

ارتباط نزدیکی با موضوع اعتماد اجتماعی دارد: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ» (حجرات: 12). البته این سخن به معنای قبول تمامی افراد و تمامی طرز تفکرات و اعمال افراد نیست، بلکه باید به صداقت افراد توجه کرد (حجرات: 6). اعتماد درون گروهی و بین مسلمان اصلی روشن است که قرآن آن را تأیید کرده است: «وَلَكِنْ يَجْعَلُ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء: 141).

یکی دیگر از مؤلفه‌های بسیار تأثیرگذار سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌ها، بُعد همبستگی اجتماعی است. بنا بر نظر اندیشمند (1388)، همبستگی میانگین بیشتری نسبت به مدیریت مشارکتی را به خود اختصاص داده است. توافق و حفظ اتحاد در هر جامعه، با توجه به اختلافاتی که در جامعه وجود دارد، زمینه را برای حیات آن جامعه فراهم می‌سازد. قرآن کریم شاخصهایی مانند رأفت و احسان، اخوت و برادری، الفت و اتحاد و... را از مهم‌ترین شاخصهای تقویت‌کننده همبستگی دانسته است. لذا دانشگاه اسلامی نیز برای آنکه بتواند سرمایه اجتماعی قوی‌تری نسبت به آنچه موجود است، داشته باشد، باید بتواند زمینه‌های اشتراک دانشجویان را تقویت کرده و از بروز اختلافها جلوگیری کند.

در زندگی اجتماعی تفاوت‌هایی مانند اختلاف در زبان، مذهب، عقاید، تفکرات و...، زمینه بروز مشکلات و اختلافات را رقم می‌زند و این اختلافات بر کیفیت ارتباطات اجتماعی تأثیر مستقیم خواهد گذاشت. مدارای اجتماعی یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی است. بنابر نظر گلابی (1392)، دانشجویان از وضعیت مناسبی در زمینه مدارای اجتماعی برخوردارند؛ زیرا دانشگاه محل مناسبی برای تضارب آرا و اندیشه‌های گوناگون بوده و دانشجویان سعی داشته‌اند تا از این اختلافات بگذرند و اشتراکات را پرورش دهند.

همان‌گونه که در موضوع همبستگی اجتماعی گذشت، اسلام همواره به دنبال تقویت ارتباطات و جلوگیری از اختلافات بوده است. شیوه قرآن کریم در مواجهه با این اختلافات، مدارا و سازش است. مدارایی که قرآن کریم توصیه کرده، از اصول مهمی مانند اخلاق‌مداری، احترام به عقاید مخالف، دوری از تعصب و حفظ حقوق فردی نشأت می‌گیرد. دانشجویان چنان‌چه به این اصول توجه کنند، سازش و مدارای اجتماعی بین آنان تقویت شده و سرمایه اجتماعی تضعیف نمی‌شود. عملیاتی کردن مؤلفه‌های چهارگانه سرمایه اجتماعی با توجه تعالیم قرآنی، راهی مؤثر برای اسلامی‌سازی دانشگاهها و تقویت سرمایه اجتماعی دانشجویان خواهد بود. لذا پیشنهاد می‌شود محققان و صاحبان اندیشه در آثار علمی و پژوهشی خویش به بررسی میدانی مؤلفه‌های قرآنی مؤثر بر سرمایه اجتماعی دانشجویان بپردازند. همچنین پژوهشگران می‌توانند به آسیب‌شناسی و علت‌یابی ضعف سرمایه اجتماعی در دانشگاهها پرداخته و راهکارهای اسلامی برای تقویت سرمایه اجتماعی ارائه کنند. از سوی دیگر، دانشگاهها و مراکز آموزش عالی نیز می‌توانند با برنامه‌ریزی هدفمند، ارتباطات درون‌دانشگاهی را به گونه‌ای مدیریت کنند تا پیوند عمیقی بین دانشجویان، اساتید و کارمندان ایجاد شده و سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی تقویت شود.

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- احمدی، حسین و حسن احمدی ازغندی (1393). «بررسی میزان گرایش دانشجویان نسبت به فعالیتهای فرهنگی دانشگاه؛ مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی مشهد». جامعه‌شناسی مطالعات جوانان، ش 16.
- ازکیا، مصطفی و غلامرضا غفاری (1380). «بررسی رابطه بین اعتماد اجتماعی با مشارکت اجتماعی در نواحی روستایی شهر کاشان». نامه علوم اجتماعی، ش 17.
- اصغری، محمود (1391). «سرمایه اجتماعی، چستی، مؤلفه‌ها و رابطه آن با دین». پژوهشهای اجتماعی اسلامی، ش 95.
- اندیشمند، ویدا (1388). «شناسایی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در دانشگاهها به منظور ارائه مدلی جهت ارتقای آن». رهبری و مدیریت آموزشی، ش 8.
- انعام، راحله (1381). بررسی اعتماد بین شخص در بین روستاهای نمونه شهرستان شهریار. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه الزهراء.
- اینگلهارت، رونالد (1373). تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی. ترجمه مریم وتر. تهران: کویر.
- بوردیو، پیر (1381). نظریه کنش: دلایل علمی و انتخاب عقلانی. ترجمه مرتضی مردیها. تهران: نقش و نگار.
- بهزاد، داوود (1381). «سرمایه اجتماعی بستری برای سلامت روان». رفاه اجتماعی، سال دوم، ش 6.
- پاتنام، رابرت (1380). دموکراسی و ستهای مدنی. ترجمه محمدتقی دلفروز. تهران: سلام.
- پناهی، محمدحسین و لیلا یزدان‌پناه (1383). «اثر ویژگی‌های فردی بر مشارکت اجتماعی». علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی، دوره یازدهم، ش 26.
- ترک‌زاده، جعفر و معصومه محترم (1393). «بررسی رابطه نوع ساختار سازمانی دانشگاه و سرمایه اجتماعی گروههای آموزشی با رضایت تحصیلی دانشجویان دانشگاه شیراز». جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست و پنجم، ش 1.
- توسلی، غلامعباس (1383). مشارکت اجتماعی در شرایط آنومیک. تهران: دانشگاه تهران.
- توسلی، غلامعباس؛ باقر ساروخانی و داود ابراهیم‌پور (1393). «تحلیل مقایسه‌ای اثرهای برنامه‌های تلویزیون و کانالهای ماهواره‌ای بر سرمایه اجتماعی دانشجویان». جامعه‌شناسی کاربردی، ش 4.
- جواهری، فاطمه و لیلا باقری (1390). «اینترنت، جوانان و نظم جامعه - تحلیل ثانویه تحقیقات موجود». دوفصلنامه تحلیل اجتماعی نظم و نابرابری اجتماعی، ش 60.
- دورکیم، امیل (1369). «دریاباره تقسیم کار اجتماعی». ترجمه باقر پرهام. بابل: کتابسرای بابل.
- دهقان، علیرضا و غفاری، غلامرضا (1384). «تبیین مشارکت اجتماعی - فرهنگی دانشجویان دانشگاه های علوم پزشکی شهر تهران». مجله جامعه شناسی ایران، دوره 6، شماره 1.
- دهقانی، حمید؛ فاطمه اکبرزاده و علی‌نظر منصوری (1392). «تأثیر سرمایه اجتماعی در احساس امنیت اجتماعی دانشجویان». دانش انتظامی، سال پانزدهم، ش 4.

99 بررسی جایگاه سرمایه اجتماعی در دانشگاه اسلامی

- رضادوست، کریم و حمید عابدزاده (1387). «بررسی عوامل مؤثر در مشارکت اجتماعی شهروندان جامعه شهری شهر ایلام». فرهنگ ایلام، ش 21-20.
- زارع شاه آبادی، اکبر و محمد نوریان نجف (1391). «بررسی رابطه اعتماد اجتماعی با مشارکت اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه یزد». جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، ش 1.
- سفیری، خدیجه و همکاران (1388). «مشارکت اجتماعی دانشجویان دختر دانشکده‌های علوم اجتماعی دانشکده‌های شهر تهران و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن». جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیستم، ش 2.
- شارخ پور، محمود (1383). ابعاد و کارکردهای سرمایه اجتماعی و پیامدهای حاصل از فرسایش آن. تهران: پیام نور.
- شهیدی، نیما؛ اصغر رضویه، شاپور امین شایان جهرمی و سید مسعود سیدی (1385). «بررسی تأثیر جهانی شدن آموزش عالی بر کیفیت آموزشی دانشگاهها از دیدگاه استادان دانشگاههای شیراز». اندیشه‌های تازه در علوم تربیتی، ش 5.
- شیانی، ملیحه و محمدرضا انصاری (1393). «تحلیلی بر کم و کیف سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران». بررسی مسائل اجتماعی ایران، ش 16.
- طباطبایی، سید محمدحسین (1374). المیزان فی تفسیر القرآن. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- علوی تبار، علی رضا (1379). بررسی الگوی مشارکت شهروندان در اداره امور شهرها. تهران: انتشارات شهرداری‌های کشور.
- علی پور، پروین و همکاران (1388). «اعتماد و مشارکت (بررسی رابطه بین اعتماد و مشارکت اجتماعی در شهر تهران)». جامعه‌شناسی ایران، دوره دهم، ش 2.
- فوکویاما، فرانسیس (1379). پایان نظم سرمایه اجتماعی و حفظ آن. ترجمه غلامعباس توسلی. تهران: جامعه ایرانیان.
- فیروزجانیان، علی اصغر؛ محمود شارخ پور و نازنین فرزام (1395). «بررسی جامعه‌شناختی تأثیر سرمایه فرهنگی بر ارتباطات بین فردی با تأکید بر مدارای اجتماعی». مطالعات فرهنگ و ارتباطات، سال هفدهم، ش 35.
- فیلد، جان (1385). سرمایه اجتماعی. ترجمه جلال متقی. تهران: مؤسسه عالی.
- قرائتی، محسن (1383). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن، چاپ یازدهم.
- قریشی، فخرالسادات و کامران صداقت (1388). «بررسی نقش عوامل فرهنگی - اجتماعی مرتبط بر شکل‌گیری اعتماد اجتماعی شهروندان تبریز». جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیستم، ش 4.
- قلاوندی، حسن؛ ابراهیم شیخزاده و سید محمد سید علوی (1394). «ارزیابی تأثیر عملکرد اعضای هیئت علمی بر ارتقای مؤلفه‌های توسعه اجتماعی (از دیدگاه دانشجویان دکتری واحد علوم و تحقیقات)». مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ش 27.
- کلمن، جیمز (1377). بنیادهای نظریه اجتماعی. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نی.
- گلابی، فاطمه و اکرم رضایی (1392). «بررسی تأثیر مشارکت اجتماعی بر مدارای اجتماعی در بین دانشجویان». مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره دوم، ش 2.
- مجلسی، محمدباقر (1361). بحارالانوار. بیروت: دارالحیاء التراث العربی.

- مرشدی، ابوالفضل و حامد شیری (1387). «مقایسه سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران و اعضای کانونهای فرهنگی و هنری دانشگاههای شهر تهران». جامعه‌شناسی ایران، دوره نهم، ش 2 و 3.
- مکارم شیرازی، ناصر (1374). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- نعمت‌اللهی، زهرا؛ امیرحمزه فرج‌اللهی، محمدحسین میرجلیلی و حسین مؤمنی‌فرد (1392). «بررسی عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی (اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی دانشجویان دانشگاه افسری امام علی(ع)». مدیریت نظامی، سال سیزدهم، ش 50.
- وحید، فریدون؛ صمد کلاتری و ابوالقاسم فاتحی (1383). «رابطه سرمایه اجتماعی با هویت اجتماعی دانشجویان؛ مطالعه موردی یازده دانشگاه دولتی شهر تهران». جامعه‌شناسی کاربردی، ش 1.
- ولکاک، مایکل و دیپا نارایان (1389). «سرمایه اجتماعی و تبعات آن برای نظریه توسعه، پژوهش و سیاستگذاری». سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه. کیان تاجبخش. ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان. تهران: شیرازه.
- هزارجریبی، جعفر و نادر مروتنی (1390). «عوامل مؤثر بر شکل‌گیری اعتماد اجتماعی؛ مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه علامه طباطبایی و دانشگاه تهران». برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ش 7.
- **The holy Quran.**
- **Nahjolbalaghe.**
- Ahmari, H. & H. Ahmadi Azghandi (2014). "The Tendency of Students' Activities and Cultural Institutions University Case Study: Students of Islamic Azad University, Mashhad". *Sociological Studies of Youth*, N. 16.
- Alavytbar, A. (2000). **Evaluation of Citizen Participation in City Affairs.** Tehran: Iran Municipalities.
- Alipur, P. & et al. (2009). "Trust and Partnership (the Relationship between Trust and Social Participation in Tehran)". *Journal of Sociology*, 1 (2).
- Anam, R. (2002). **The Trust between the Villages of the City's.** Master's Thesis. Tehran: Al-Zahra University.
- Andishmand, V. (2009). "Identify the Components of Social Capital in Universities in Order to Provide a Model for Improving it". *Leadership Training*, No 8.
- Asghari, M. (2012). "Social Capital, Nature, Components and its Relation to Religion". *Journal of Islamic Social Research*, Issue 95.
- Askia, M. & G. Ghaffari (2001), "The Relationship between Social Trust and Community Participation in Rural Areas of Kashan". *Journal of Social Sciences Letter*, No 17.
- Behzad, D. (2002). "Social Capital Hospitalized for Mental Health". *Journal of Social Welfare*, two years, Issue 6.
- Bourdieu, P. (2002). **The Theory of Action: Scientific Reasons and Rational Choice.** Translator Morteza mardiha. Tehran: Naghshonegar Publication.
- Coleman, J. (1998). **Foundations of Social Theory.** Translation Manouchehr Sabori. Tehran: Ney Publishing.

- Dehghan, A.R; Ghaffari ,Gh.R (2005). **Explaining the socio-cultural participation of students in Tehran University of Medical Sciences**. Iranian Journal of Sociology, Volume 6, Issue1
- Dehghani, H.; F. Akbarzadeh & A. Mansour (2013). **“The Effect of Social Capital in the Sense of Social Security”**. *Students' Knowledge of the Law*, Years fifteen, Issue 4.
- Durkheim, E. (1990). **On the Social Division of Labor**. Translation Bagher Parham. Babol: Bookstore publications.
- Field, J. (2006). **Social Capital**. The Translation of Jalal Motaghi. Tehran: Publishing Institute Alye.
- Fukuyama, F. (2000). **Social Capital and Keep its end of the order**. Translated by Gholam Abbas Tavassoli. Tehran: Iranian Society.
- Fyruzjanyan, A.; M. Shareh pour & N. Farzam (2016). **“A Sociological Study of the Effect of Cultural Capital on Interpersonal Communication with an Emphasis on Social Tolerance”**. *Studies in Culture and Communications*, Issue 35.
- Ghalavandi, H.; E. Sheikhzadeh & S.M. Sayed Alawi (2015). **“Review of Performance of Faculty Members in Improving Social Development Components (in Terms of Doctoral Students in Science and Research)”**. *Development Studies, Social*, No 27.
- GHeraati, M. (2004). **Interpreted in the Light**. Tehran: Cultural Center Lessons from the Quran, the Eleventh Edition.
- Golabi, F. & A. Rezaei (2013). **“The Impact of Community Participation on Social Tolerance in Social Studies Students in Iran”**. 2 (2).
- Hezarjaribi, J. & N. Morvati (2011). **“Factors Influencing the Formation of Social Trust: Students of Allameh Tabatabai University and Tehran University”**. *Well-being and Social Development Planning*, No 7.
- Inglehart, R. (1994). **Cultural Evolution in Advanced Industrial Society**. Translation Maryam vatar. Tehran: Kavir publishing.
- Jawaheri, F. & L. Bagheri (2011). **“The Internet, youth and Social Order-Secondary Analysis of Existing Research”**. *Journal of Social Order and Social Inequality*, No 60.
- Majlesi, M.B. (1982). **Bihar al-Anwar**. Beirut: is Daralhya'altras.
- Makarem Shirazi, N. (1995). **Interpreting Instance**. Tehran: Daralktb Islami.
- Morshedi, A. & H. Shiri (2008). **“Comparison of Social Capital Tehran University Students and Members of Cultural and Artistic Centers of Tehran University”**. *Journal of Sociology*, ninth, No 2-3.
- Nemat Elahi, Z.; A.H. Faraj Allahi, M.H. Mir-Jalali & H. Momenifard (2013). **“Analysis of Factors Affecting the Social Capital (Trust, Solidarity and Social Participation of the Students of Imam Ali (AS)”**. *The Management System*, in Issue 50.

- Panahi, M.H. & L. Yazdanpanah (2004). **“The Effect of Personal Characteristics on Social Partnership”**. *Journal of Social Sciences*, Allameh Tabatabaei University, N. 11 (26).
- Putnam, R. (2001). **Democracy and Civil Traditions**. Translator: Mohammad Taghi Delforooz. Publisher of the Newspaper Salam.
- Qureshi, F. & K. Sedaghat (2009). **“The Role of Social and Cultural Factors Related to the Formation of social Trust of Citizens in Tabriz”**. *Applied Sociology*, the twentieth year, No 4.
- Reza Dost, K. & H. Abedzadeh (2008). **“The Factors Contributing to the Social Participation of Citizens in the City of Ilam”**. *Culture of Ilam*, No 20-21.
- Safiri, Kh. & et al. (2009). **“Social Participation of Female Students in Tehran University of Social Sciences and Social Factors influencing it”**. *Applied Sociology*, the twentieth year, No 2.
- Shahidi, N.; A. Razavieh, SH. Amin Shaian Jahromy & S.M. Seyedi (2006). **“Investigating the Effects of Higher Education on the Quality of University Education from the Perspective of Professors of the Universities of Shiraz”**. *New Ideas in Education*, No 5.
- Share Pour, M. (2004). **Sizes and Functions, and the Consequences of the Erosion of Social Capital**. Tehran: Payam Noor.
- Sheani, M. & M.R. Ansari (2014). **“An Analysis of the Quality and Quantity of Social Capital Tehran University Students”**. *Social Issues*, N. 16.
- Tabatabaei, S.M.H. (1995). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an*. Translated by Mohammad Bagher Mousavi Hamedan. Qom: Islamic Publications Office Seminary Teachers Society.
- Tavassoly, G.A. (2004). **Social Participation in Anomic**. Tehran: Tehran University Institute Press.
- Tavassoly, G.A.; B. Sarokhani & D. Ebrahimpur (2014). **“Comparative Analysis of the Effects of TV and Satellite Channels on Students Social Capital”**. *Applied Sociology*, No 4.
- Torkzadeh, J. & M. Mohtaram (2014). **“The Relationship between the Type of Organizational Structure and Social Capital of the Departments with the Consent of the Students of Shiraz University”**. *Applied Sociology*, twenty-fifth year, No 1.
- Vahyda, F.; S. Kalantari & A. Fatehi (2004). **“The Relationship between Social Capital and Social Identity of Students' Study about Eleven Public Universities in Tehran”**. *Applied Sociology*, Issue 1.
- Vlkak, M. & D. Narayan (2010). **“Social Capital and its Implications for Development Theory, Research and Policy”**. In K. Tajbakhsh (Ed.). *Social Capital, Trust, Democracy and Development*. Translation Afshin Khakbaz and Hassan Poyan. Tehran: Shirazeh.
- Zare Shah Abadi, A. & M. Nourian Najaf (2012). **“The Relationship between Social Trust and Community Participation among Students of Yazd University”**. *Economic Sociology and Development*, No 1.

